

ИСКАЗИВАЊЕ ЗАПОВЕСТИ, ПОДСТИЦАЈА, УПУТСТАВА У ГОВОРИМА КОСОВСКОГ ПОМОРАВЉА¹

Сажетак: У раду се кроз анализу сегмената из косовскопоморавског говора указује на језичка средства којима се исказују заповести, подстицаји, упутства, молбе и слични начини обраћања саговорнику. Циљ анализе је да се протумаче начини којима је могуће исказати извесну надмоћ према саговорнику. Ти начини су изнијансирани од интензивнијих према слабијим утицајима на присутне. Због тога су та средства са потврдама из говора Косовског Поморавља сврстана у неколико семантичких група: 1. Заповести, 2. Забране, 3. Претње, 4. Клетве, заклетве, 5. Обавезе, 6. Упутства, 7. Подстицаји, 8. Допуштења, 9. Молбе, 10. Жеље и благослови. Начини исказивања различитих говорникових тежњи у остваривању неке радње подразумевају не само употребу императива, већ и конструкција са неким модалним глаголима или неким речцама уз облике презента или футура првог.

Кључне речи: српски језик, призренско-јужноморавски говори, Косовско Поморавље, моћ, заповест, упутство, презент, футур први, императив, модални глаголи.

1. Увод

1.1. У српском језику се исказивање заповести, подстицаја или давање упутстава за обављање неке радње, изражавање молби и сличних говорникових тежњи може вршити употребом различитих глаголских облика или уз помоћ различитих модалних глагола. Оно што је заједничко оваквим начинима комуникације јесте да се путем речи заправо исказује извесна надмоћ према саговорнику. Онда када се исказе молба или жеља, када се речима подстицаја или заповедања обраћамо саговорнику, он заправо постаје објекат неке врсте манипулације јер се ставља пред чин принудног одлучивања – неко те моли, захтева, подстиче или даје упутства са циљем да се одређена радња изврши. У овом раду истражене су наведене могућности коришћења језичких средстава како би се кроз реч заправо показала извесна моћ оног који је казује над оним коме се казује. Заправо, коришћењем различитих могућности које реч носи са собом, говорник користи ту могућност речи да свог саговорника натера на неку радњу. Та моћ речи може бити слабија или јача, што се огледа у изнијансираниости у обраћању. Обрадом примера из забележених дискурса уочиће се да се

¹ Рад је настао у оквиру Стратешког пројекта САНУ „Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији” (ИНСКИМ), ЕБ 02-2021.

не ради само о формама императива, већ и презента и футура првог, којима се у различитим контекстима и са употребом различитих лица изричу облици некаквог забрањивања или допуштања, одвраћања или упућивања на вршење неке радње, затим, претње, обавезивања или клетве. Кроз моћ речи може се уочити моћ њеног носиоца – говорника или преносиоца, те се у целокупном контексту могу увидети и последице које она оставља: вршење или невршење исказаног, наређеног или препорученог.

1.2. Корпус који је коришћен у овој анализи представља дијалекатску грађу из говора Косовског Поморавља, области која обухвата новобрдски, косовскокаменички, гњилански и витински крај. О косовскопоморавском говору до сада постоје сазнања на основу појединачних испитивања неких аутора: Љ. Ћирића (2003, 2004), С. Станковића (2008, 2009, 2010), С. Милорадовић и С. Станковића (2010), Р. Стијовић (2010, 2012), Р. Младеновића (2021) и др. Међутим, целовит опис ове дијалекатске области српског језика до сада није урађен. На основу досадашњих истраживања може се рећи да се ради о јужноморавском типу призренско-јужноморавских говора, који има неке одлике по којима се разликује од географски блиских јужноморавских говора.

Грађа која је послужила за обраду у овом раду делом је материјал прикупљен у оквиру пројекта *Проучавање словенских говора Косова и Метохије* (2002–2003. године, Институт за српски језик САНУ, УНЕСКО), а делом је грађа коју сам самостално прикупила.

1.3. Да бих дошла до већег броја могућих употреба глаголских облика ради исказивања молби, подстицаја, заповести, одлучила сам се за комбиновани преглед релевантне литературе која је подразумевала опис стања у српском језику уопште, али и опис стања из дијалектолошког угла. У том смислу узете су у обзир следећа домаћа лингвистичка остварења: *Нормативна граматика српског језика* (2014), *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* (2005), *Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне* (1995) и *Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице* (2018). Комбинацијом сагледавања могућих употреба глаголских облика у српском језику описаних у релевантој литератури дошло се до конкретнијих очекиваних случајева, који се могу даље препознавати у некој језичкој грађи.

У стандардном варијетету српског језика за исказивање заповести, жеља, потреба и сличних значења могу се користити следећи глаголски облици и конструкције у вези са глаголима, а да притом имају извесне семантичке нијансе (в. Пипер, Клајн 2014: 395–413):

1. **Императив** свршених и несвршених глагола „служи за усмеравање неког бића (обично лица) на вршење глаголом именоване радње.”
2. Облик **презента за 3. лице** са речцом *нека* у саставу императивне конструкције за 3. лице.
3. Презент са речцом **да** у императивном значењу врло често се јавља у **1. л. мн.**;

4. Прохибитивним императивом изриче се **забрана**. Тада се употребљава императив са негацијом **не** или конструкција **немој + да + презент**;
5. Превентивним императивом изражава се **упозорење** и има контрукције: **пази(те) да** или **гледај(те) да + презент**.
6. Императивни перфекат у споју са речцом **да** што означава „**енергичну наредбу** или **забрану** вршења радње (ако је у предикату негација)“;
7. Употреба презента са модалним глаголом **требати**;
8. Футур први употребљава се за исказивање „**подстицаја** типа **заповести, забране** или **жеље** да се нека радња врши или не врши“;
9. Футурски аорист, којим се исказује значење нечега „што **може, треба, мора** или **не сме** да се деси, што **се жели** или **се не жели** и сл.“;
10. **Пословички императив** са „директивним, уопштеним и свевременским значењем“;
11. **Оптатив** као „иреални граматички начин у облику радног глаголског придева [...] у исказивању добрих **жеља**, у **благословима, проклињању, заклинању** и сл.“
12. **Инструкцијски инфинитив** у исказивању различитих **упутстава, инструкција** и сличних исказа, у којима се подразумева употреба модалног глагола **требати**.

У *Семантичком упутику* намењеном призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима (Милорадовић 1995) за исказивање наредби, подстицаја, молби и сличних говорникових тежњи могу се наћи следеће могуће употребе глаголских облика:

1. Презент у императивним сложеницама за изрицање **захтева**;
2. Презент у конструкцијама **да + се + презент** (обично за 3. л. јд. и мн.) са значењем **нека**;
3. Имперфекат са значењем садашњости са модалном нијансом **жеље** или **намере**;
4. Имперфекат од глагола **хтети** када се уноси елеменат **жеље** и **сумње у извршење радње**;
5. Конструкција **да + презент** „са значењем **некатегоричког предлагања**, често са извесном несигурношћу или колебањем“;
6. Конструкција **да + перфекат** „са прохибитивним значењем (**са нијансом појачане забране**)“;
7. Футур I „којим се означавају радње што су се у прошлости вршиле по неком обичају, по навици, или по склоности, које су се више пута понављале“. Оваквим моделом се у испитиваном говору може изнети нека врста описа неке радње са значењем **давања упутства** како да је неко други врши;
8. Футур I за исказивање различитих модуса, између осталих и **заповести** и **жеља**;
9. Футур I у модалној употреби у **клетвама** и **псовкама**;
10. Друго лице императива у функцији трећег, у **благословима** и **клетвама**;

11. Употреба императива у **молитвама, благословима и саветима**;
12. Речца *де* иза облика *ела, ајде* „са нијансом нерадо дате или **изнуђене сагласности: ајде де** и сл.”;
13. Употреба речце *де* у реченицама у којима се јавља нека реч за **подстицање**, нпр. *дај, ајд* и сл.

Исцрпним анализирањем глаголских облика и њихове употребе на дијалекатском подручју, што представља значајан допринос домаћој дијалектологији, бавила се Б. Вељовић (2018). На основу закључака до којих су истраживања довела, могле би се издвојити следеће употребе глагола у вези са исказивањем наредби, жеља, упутстава и сл.:

1. Облицима **императива** исказују се: **заповести, подстицаји, молбе, упутства, савети, поуке**;
2. **Негирани императив** од глагола имперфективног вида чешћи је од конструкција са перфективним видом;
3. **Одрични императив** у конструкцији **немој + инфинитив / да + презент**;
4. **Негирани императив** у једноставнијој конструкцији: **да + презент**;
5. Удвојене форме императива као балканистичка црта: императив глагола **ићи** у значењу *желети* + **императив глагола** којим се казује садржај жеље;
6. Исказивање **хтења, жеље, намере, воље, готовости и спремности** уз помоћ конструкције: пуни облик глагола **хтети (хтет / шћет) + да + презент**;
7. Исказивање радње која се **сме** или **не сме** вршити уз помоћ овог глагола уз **инфинитивну допуну**;
8. Исказивање радње коју **треба** извршити уз помоћ овог глагола и допуне у виду **инфинитива** или конструкције **да + презент**.
9. Исказивање радње која се **мора** извршити уз помоћ овог глагола и допуне у виду **инфинитива** или конструкције **да + презент**.
10. Исказивање **савета, упутстава** и сл. применљивих у сваком времену уз помоћ облика **презента**.
11. Исказивање **општих правила** која су се примењивала у деловању или понашању уз помоћ облика **перфекта**;
12. Изрицање **благослова, добрих жеља** или **клетви** уз помоћ **перфекта**;
13. Исказивање **наредбе** уз помоћ **перфекта**.

2. Анализа

2.1. На основу датог прегледа може се закључити да се одабиром одређених глаголских облика, њиховом комбинацијом, употребом различитих модалних глагола, речци и конструкција заправо исказује изнијансирано зна-

чење упућивања неког лица на неку радњу. Семантичка изнијансираност искоришћених глаголских форми могла би се представити линијом: **заповест** → **подстицај** → **молба**, што би представљало основни смисао оваквих исказа. Међутим, потпуна значењска нивелисаност је бројнија и она би се могла увидети кроз десет семантичких група чијим се низањем уочавају прелази од најинтензивнијих исказа заповедања према оним слабијим у којима се огледају жеље: 1. Заповести, 2. Забране, 3. Претње, 4. Клетве, заклетве, 5. Обавезе, 6. Упутства, 7. Подстицаји, 8. Допуштења, 9. Молбе, 10. Жеље и благослови. У наставку следи преглед потврда за свако од понуђених семантичких поља.

2.1.1. Исказивање заповести

Примери исказивања заповести показују да се у овом случају користе облици императива. Најчешћи је облик 2. л. јд., али има и 3. л. јд. које је исказано конструкцијом *нека + презент*. Једна форма 2. л. јд. је окрњена – *ћут*. У 2. л. мн. императива забележен је екавски рефлекс јата – *ставете, станете*, што није необично за призренско-тимочке говоре. Забележена је једна потврда удвојеног императива реализованог помоћу императива глагола *ићи* и императива глагола којим се исказује заповедана радња. Једним примером потврђује се исказивање заповести употребом футура првог, који је овде исказан конструкцијом енкликтика *ће + презент*, и то је још једна балканистичка црта као важна одлика призренско-тимочких говора (Ивић 1985: 113, Белић 1999: 402–403). Негирани императив обележен је раздвајањем негације од глагола помоћу енкликтике, што је типично за неке јужноморавске говоре (Белић 1999: 402–403).

Ма бѣжи брѣ;² искарѣј гу нѣка носѣ там; кѣжи, кѣжи (Д); нѣ га знам, мѣкни ми се (Д); ма л отворѣ врата (М); отворѣ тамо врата (М); остѣви туј, сѣне, е тако (КК); сѣди туја, стѣји (К); љзѣни нешто, замезѣ (Ц); ћѣти, Мѣлице (КК); ћѣти, бѣбо, ће те затворѣв (М); ћѣт, не мѣгу, на жѣвѣци ми љдеи (Кр); љди трајѣи га ако ти ваља; љди там да радѣиш (Р); нѣ се занесѣј, нѣ се занесѣј (Кр); стѣвете иѣћер (М); стѣнете, рѣче, стѣнете (М); ће га вратѣиш тѣј рѣе (К).

2.1.2. Исказивање забрана

Код исказивања забрана могу се издвојити негирани облици императива и одричне форме презента, у којима се препознаје значење забрањивања неке радње. За разлику од једног примера из претходне групе са заповестима – *нѣ се занесѣј*, у којем се нијанса забране неке радње ипак не препознаје, ови примери би могли да се доживе чак и као изричите забране. Неке потврде су јасно одређене као забране на основу употребљеног глагола: *одобрѣ / не одобрѣ, сме / не сме, ваља / не ваља*. Конструкција са императивним обликом *немој*

² Поред сваког примера налази се скраћеница имена места у којем је потврда забележена: Б – Божевце, В – Ваганеш, Д – Доморовце, К – Кололеч, КК – Косовска Каменица, Кр – Кормињане, М – Мочаре, П – Пасјане, Р – Ранилуг, Ц – Царевце.

носи исто значење. Некада ове забране садрже и појашњења разлога како би се саговорник уверио у озбиљност поштовања забрањеног. И у овој групи се препознаје екавски облик императива у 2. л. мн. – *смејете*, који се вероватно развио аналошки.

среда и пѣтак тебе нѣ ти се одобрава (Р);
не смѣш да збориш, ће те удари (Д); *не смѣ да ти иде никој у забран* (Р); *то нѣје смѣло да се рѣди такој* (Б); *Али кудѣ купаиш дѣте, стар не смѣ ни косу да опѣре* (Р); *Не смѣло никој да изађе у поље, не радило се. Ако узнеш свѣ криећи у собу, а нѣ да идеш у обѣр да те глѣдав. Тѣј било за поље заветано. Јербо раније је било млого ко сѣг што је сѣша, а тѣз град* (Р);
Не се смѣло на татка да се одговори ништа. Тѣј се поштувало законски. А сѣг, друкије је (Кр);
немѣј да искачаш да се шѣташ, седи коде кућу (К); *немѣј да нијеш, ће умреш млад* (Д);
Не ваља да се повраћа, тѣј викала свекрва, нека трпи, нека вика, не ваља да се повраћа дѣте, нѣје добро да га повратиш (Р);
нѣ се смејете ич кад је такој (К);
Тѣј дѣн не износиш црно котличе да нѣ ти је црно жито. И друг да ти дође у кућу, нѣ му дајеш да ти изнесе нешто. Ако попије, тѣја попије, ако изѣде, тѣја изѣде, а од преко врата, ништо нѣ му даваш да ти изнесе, значи изнесе ти бѣрићет (Р).

2.1.3. Исказивање претње

У обрађиваној грађи потврду за претњу пронашла сам у наративу који је и посвећен опису радње где се прети дрвету. Након изречене претње следи заповест којом се супротставља претњи, а све у функцији обредног поступања не би ли се дрво умилостивило да буде родно у наступајућој години. Остали примери нису се могли овде сврстати.

*И прѣти: „Ће га исѣчем!“ Ти викаш: „Не, нека, ће роди“ (Р);
 „Ће гу исѣчем!“, један вика. „Не, ће роди, нѣ гу сѣчи!“, тринут (К).*

2.1.4. Исказивање клетви или заклетви

Клетва као део народног веровања „садржи речи које тајанствено делују на онога коме су упућене” (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 176), те се у таквим исказима налази изразита моћ тако изнете речи. Клетва може бити тешка и свирѣпа и зато се у народу каже да је „боље избити дете него клетви” (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 176). За разлику од клетве, заклетва је нека врста гаранције коју говорник даје саговорнику, али и она садржи моћ утицаја на њега јер својом јачином убеђује да се верује ономе ко је изриче.

*Ооо, рѣне ги изѣле; о, бѣлка гу изѣла (К);
*ткала сам, жи ми очи, да виш (Кр);
жи ми Света Недѣља (Кр);
жи ми свѣ, тако је (П).**

2.1.5. Исказивање обавеза

Обавезе се обично намећу ономе коме се говорник обраћа и у ту сврху најчешће се користе глаголске форме уз помоћ модалног глагола *морати*. Некада се оваквим конструкцијама само описује нека радња или низ радњи, али се свакако преноси нешто што је обавезно урадити, јер се претпостављају последице уколико се не изврши дата радња или више радњи које се строго препоручују.

жéна мора око њéга стално, да премцива га, да га чисти, он набéре цвéће, обавезно мора, сáг поготово, лéто. Свако јутро мора она да га пречисти (P);
ти мораши да гу накрмиши ујутру, да ву даши со и јарам, на да гу пуштиши, јер је отровна трава... лекара да зовеш, ветеренара, нéма други спáс... (Ц);
А погоди се у Марáву вáдиши конопје, мораши посну хрáну да једеш, поприка, тиква, свáри ти мајка и то једеш. Оће, нéће, мораши, вáдиши, кој те пита (P).
За жéто свé гу утéнав људи, а мора да да. Сто педесет кила или двéста педесет кила жéто да даши. Мораши да даши, Житопромет да ти узне (P);
мораши у сваку кућу онóј жéто, што се сéје брашино, да га тркнеш низ обóр (K);
Докле је млада, докле се породи, она како дође, она мора да цуне рúку. Ако дође зéт, тéча, она мора. Кој е постар од њума, она мора (P);
Мора да иде да га носи дéте, мора да иде да копа (P);
у пéтак, мора да бúде у пéтак (П);
да пéре нóге на свéкра, да помéте, вóду да гу стави (M);
Свéкра да полије, да га изује, да му опéре нóге, да покрије увече кад лéгне (K).

2.1.6. Исказивање упутстава

Грађа из говора Косовског Поморавља показала је значајну заступљеност потврда којима се исказује давање упутстава за обављање неке радње или низа радњи. У оваквој семантичкој функцији најчешће се користе облици презента, али је присутан и футур први као и безличне форме. Истакнуто значење давања упутстава посебно има облик 2. лица једнине презента или футура, преко којег се и најбоље уочава директни контакт говорника и саговорника. Оваква упутства могу се изрицати употребом једног глагола, а тај глагол се може и понављати како би се значење појачало. Присутни су и опширнији искази са детаљима вршења неких радњи када се користе различити глаголи у истој форми презента, која је препозната као пожељна за остваривање говорниковог циља.

(1) трипут заћеш с погáчу (M);
на три-четири мéста га размéсиши (M);
Е, само се овако уцрниши с онóј и нишито, дрúго нишито (Ц);
Ете овóј јаје га ч'уваши гóдину дáна (Ц);
Скоро исто, само трéбаши, мéњаши нóге, четири поднóшке тéј, оно кад навикнеш оно исто, јер увек по једну нóгу мéњаши (M);
и раздáши куј е туј у цркву... на грóбље, на Ускрс, само не први дáн, дрúги дáн, јуч'е је било за живи, а данáс за мртви,... тија за мртви јаја, а овија јаја нé за живи што су... и подéлиши на људи куј има у цркву (Ц);
Кад умре ти неки, па на Петровдан идеш у цркву, раздáјеш, однэсеш у цркву кило

зјџтин, напратиши питу, однесеш у цркву и разделиши (Ц);
 По дџвет црепуље напратиши, дџсет, једанџес напратиши (М);
Блџеши како џвца, ричеш како крати, мее, бее, муу (Ц);
џсто подџелиши... на Ђурђџвдан, на ставиши тамо у ладно место и џно не се поврати (Ц);
Ўзнеш навађујеш теј вџде, ка дџђе до крати, помџраши, на напратику, на копу, на прати (В);
 Па снашка се дџне собаље, прати џгањ, на тури воду, на смете кућу (К);
 Зелџно набереш, напратиши јуже, на у јуже вржеш (Р);
 На џчак, џгањ гори, црепуљу вадиши, скинеш, туриши проју, на вршињик горе, по-
кријеш са жар и пече се проја (К);
 То је кисело млџко кад укисџлиши и дџдаши му сол, џцџпиши напратику кроз њџга и мацаши (В);
 на га сабереш, издџџиши меичину, издџџиши кџске, качиши (Р);
 а раније раж кафа, испџчеш, јџчам испџчеш, џстуцаши у џној дрвџно, у чутуру, пресџеш (Р);
 Чешаљу гу вратиши, а струк босиљак џстане у њиву куде си брати пуштија.
Пуштиши брати и џма ставиши у брати, пџбијеш џнај босиљак (Р);
топчаш све, жџце бројиши, џте тај џснџва џто је, на све бројиши жџце и за-
редујеш, џте џвој е на три жџце, три-чџетири рџда изаткајеш, на измакнеш
навамо (Р);
 И ти тој нађеш мишче, ставиши га на џпорет да се испџче, да изџори, на га стро-
џиши сџс мрџан џто се трља напратику. Па с њџга га стрљаш, стрљаш. Позџвеш
њума на кафу. Даш гу га на њума у кафу, не премети, џна да не зна (Р);
 На тој гумно вршиши, на метеш. Све наџџилаши, по педџсет снџпа, седамдџсет.
 Па пџсле на га окрџеш сас дрвџну вџлу. Истрџсујеш, истрџсујеш. Пџсле све џ-
береш сламу, све џбереш, фрљши у плџмњу сламу. Вџтар кад дуне, ти вџеш (Р);
 На пџла и прекрџтиши га, и тија дџва дџла прекрџтиши ги. Само на дџва дџла. Само
 га џдџџиши на средињу. Мало, да сџпеш вино. џвако, џвој е колатч, исџчеш га џт
крати у крати и мало туј у средињу сџпеш вино. Е пџсле, џвај крати џто ти је, и ти
вртиши и џдовуд и џвуд (К);
 на прати дан Ўскрс не џдеш нигде, пџсле, други дан џдеш по рџдбину, џдеш код
заву, код ћџрку, код мајку, код било кџг... мџсиши крати, и тај вџлики крати нџсиши
 на зџта (Б);
 прати дџвер ће улеѓне, млади извџде, искрџши погачу, стави гу у неку мараму џ-
зџр, на погачу гу искрџши, више главу, такви су тамо џчијаји. Дџ гу прати,
папуче гу џа на нџге да џбује и такџ (КК);
 тој јаје га џпереш и накрџмиши стоку... ч уваркућа... скџваш на свакога по јџдно, а
јџдно ставиши на кџнац, куј зџва џвако фати га са џста и пџсле тај кџнац џстави-
мо ка те бџли неџто, вџжеш на нџгу на стоку, на ч џвџка. Не га љџушџтимо, пџсле
 га џљџушџтимо, кџј га уфати у џста. Тој га џбџсиши на кџнац џвако. џна га љџџа и
натамо и навамо. Ти зџнеш и уфатиши га сас џста (Ц);
 (2) Те окрџаш, ће видиши (М);
 прати ће зџигра свџрва, на јџтрва, на зџва, дџва крати ће врати (КК);
Те донџсе свак, ће се џспрати дрво. Кџ ће дџђе вџчер, ће џструпи (Кр)
 И џна ће га размџти џној братињџ, ће сџпеш воду, ће напрати јџтрџдан бџзу, кџтличе

ће напунимо (Кр);

после ће си ги пушити туј куј си ги чува, ће се наједеш, па ће си ги докара (К);

после ћ испредемо, па ће сваримо да омекша преха, па ће основемо, па ће ткајемо (Кр);

Изнесе пред врата и ће рекне, ми одовуд ће га питујемо: „Какво је време?“ „На све куће ведрина, на нашу облачина“ Такој ће рекне трипут, и ће улегне: „Добро вече, добро вече, Срећан Божић.“ Ми са пиеницу ће га прскамо, старовремски (К);

(3) Али овај струка кад се ткаје, она се ткаје посебно (М);

На тоčkови се закачи оска (М);

И кад се исуши, стави се на ватру, дрва наложиш у оцак. Турши црепуљу, греје се, и печеш овај леб. И вршњик ставиш (М);

Бере се, турав се теј травке у воду, врпчиш, коприва. Иде се, иде, бере се кукурек, тура се на капију (К);

Тој се основе, па се навиге вратило, има дугачке струке, две струке се стави (М);

Тој док је влажна, истегне се и склопи се и нешто тешко стави се, та гу испегла онај тежина (М).

2.1.7. Исказивање подстицаја

Подстицај саговорника да изврши неку радњу препознат је у неколико форми. Најчешће се јавља модел са употребом речце *ајде* / *ај*, затим се у истој функцији користи речца *баш*, *ете* и поједностављени облик призивања само речцом *да* + *презент* глагола. Уз *ајде* / *ај*, *баш* и *ете* долази допуна глагола у презенту, футуру првом или у императиву.

Ајде дођи, мори, на кафе (Р); Ајде жени се, Сашо, па да види свадбу (К); ајде ће кршимо погачу (К); ајде, Ратке, узни столоче (К); ај да искочимо да га видимо (Р); ај право да ми кажеш (К); ај ћ идемо за воду (К); ај узни, носи за Београд (К); баш да видиш, да се подинеш (Р);

Ете жени се ти (К);

да виши какве бошче ја имам (Б).

2.1.8. Исказивање допуштења

Допуштање за извршење неке радње препознаје се по употреби речце *нека* која има допуну у облику презента, што се може поистоветити и са исказивањем императива у 3. лицу. Ипак, у примерима се препознаје доза одобравања даљег вршења неке изречене или започете радње, што се може закључити на основу контекста. Одобрење вршења неке радње присутно је и код условних реченица.

Нека пише све, нека знаје (М);

ако ме утеша, нека ме утеша;

тој нека остане, овој морам да продам;

„Ћути, бабо, ће те затворив.“ „Одма нек ме затворив!“ (Кр);

Нека ги малко тија врата (М);

Ако ти се једе, једи, ако не, иди надвар тамо (К);

Ако не те зна, ти немо да одрекнеш, вика, од соври, од леб, ти једи (Р).

2.1.9. Исказивање молбе

Исказ у виду молбе не мора садржати глагол *молити*, јер се значење молбе може препознати и у форми заклетве, о којој је било речи раније.

Иди, сiнко, жив ти ја, да гу навадиш (В).

2.1.10. Исказивање жеља и благослова

Изрицања жеља и благослова блиска су у својој функцији, а она се може описати дефиницијом благослова, а то је „говорни израз који се заснива на веровању да се обистини оно што се благосиљањем жели ако се позивају на моћ и милост више силе” (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 32).

Како не отидем на гроб да се искукам, да се исплaчем (КК);

Нека су ти живи, нека ти су живе (Кр);

Нека су живи (М); Нека чува Господ (П);

тики Бог на помоћ (Кр).

3. Закључак

У овом раду се анализом наратива из говора Косовског Поморавља указало на начине исказивања заповести, претње, подстицаја, упутстава, молбе и сл. Кроз моћ речи уочена је моћ њеног носиоца – говорника или преносиоца, те се у целокупном контексту могу увидети и последице које она оставља: вршење или невршење исказаног, наређеног или препорученог. Обрадом примера из забележених дискурса дошло се до закључка да се не ради само о формама императива, већ и презента, футура, којима се у различитим контекстима и уз употребу различитих модалних глагола (*треба / не треба, мора / не мора, ваља / не ваља, сме / не сме*) или помоћу различитих речци (*ајде, баш, нека*) изричу облици некаквог забрањивања или допуштања, одвраћања или упућивања на вршење неке радње, затим, претње, обавезивања или клетве. Најчешћа реализација оваквих исказа је кроз употребу конструкција у којима је заступљен облик презента, што се може објаснити самим аналитизмом који је карактеристичан за балканизиране говоре српског језика, којима припада и косовсопоморавски говор.

На основу прегледане грађе може се закључити да се у наративима из Косовског Поморавља у највећем броју примера препознаје исказивање упутстава. Оваква фреквентност једне од десет понуђених семантичких група, по којима су распоређене потврде истраживаних исказа, могла би се разумети ако се узме у обзир истраживачки дискурс. Наиме, тип разговора који се обавља приликом прикупљања дијалекатске грађе најчешће подразумева темате који се задају информатору и они се често тичу народних обичаја и веровања, те описа појединих радњи и поступања који су устаљени у једној заједници или у народу. У том смислу говорник / информатор, објашњавајући радње у вези са неким обредом, обичајем, веровањем, заправо формом свога исказа даје упутства како да неко

други, у овом случају истраживач, све те радње понови, јер информатор тако доживљава своју улогу водича кроз живот своје заједнице. Дакле, информатор преноси своје знање у виду упутстава како треба нешто радити, а свог саговорника доживљава као особу коју треба научити како да најбоље понови исту радњу. Говорник / информатор у тој функцији има извесну моћ над саговорником, јер се подразумева да као носилац / чувар традиције боље познаје обичајну праксу, и тако својом сугестивношћу подстиче на понавање радње. Ова упутства најчешће се дају у форми презента или футура првог у 2. лицу једнине и то се може разумети као модел којим се најбоље остварује директни контакт између саговорника, а управо такав контакт је неопходан да би се дошло до остварења намера оног ко говори и својом речју утиче на могућег вршиоца радње.

Литература

- Белић, А. (1999). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вељовић, Б. (2018). Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. *Српски дијалектолошки зборник 65/1*.
- Ивић, П. (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић, П., Реметић, С. (1990). Рефлекси акцентованих вокала е и о, у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине. *Косовско-метохијски зборник, 1*, Београд, 162–173.
- Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж. и Пантелић, Н. (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Младеновић, Р. (2021). *Дијалекатски мозаик косовскометохијских призренско-јужноморавских говора. У: Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије*, Београд, 59–106.
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ. и Тошовић Б. (2005). *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Пипер, П., Клајн И. (2014). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Ракић-Милојковић, С. (1995). Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске ипризренско-тимочке дијалекатске зоне. *Српски дијалектолошки зборник, ХLI*, 525–570.
- Станковић, С. (2008). *Из говора села Бинач у Горњој Морави. У: Истраживања српског језика на Косову и Метохији, књ. 1*, ур. Милета Букумирић, Косовска Митровица, 139–156.
- Станковић, С. (2009). *О дијалектолошкој екскурзији у Витинском крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалектаски текстови)*. У: *Зборник радова. Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица 520–540.

- Станковић, С. (2010). *Из говора села Клокот у Горњој Морави (лингвогеографска скица и дијалекатска грађа. У: Истраживања српског језика на Косову и Метохији, књ. 2, ур. Милета Букумирић, Косовска Митровица, 161–170.*
- Стијовић, Р. (2012). *Још неколико напомена о префонологизацији у призренско-јужноморавским говорима а територији Косова и Метохије. У: Косовско-метохијски зборник, 4, Београд, 149–157.*
- Стијовић, Р. (2010). *Прилог утврђивању границе префонологизације наглашених вокала е и о у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије. У: Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, 1. Језик и народа традиција, ур. Софија Милорадовић, Косовска Митровица 319–325.*
- Ћирић, Љ. (2003). Неке најмаркантније особине говора Изморника. *Српски језик, 8 (1–2): 329–341.*
- Ћирић, Љ. (2004). Две фонетске појаве у говору Новобрдске Криве Реке на Косову. *Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића (ур. Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ: 199–207.*
- Vuković, J. (1967). *Sintaksa glagola (studije)*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Tatjana Trajković

EXPRESSING COMMANDS, INCENTIVES, INSTRUCTIONS IN THE VERNACULARS OF THE KOSOVSKO POMORAVLJE

Through the analysis of segments from the vernaculars of the Kosovsko Pomoravlje, the paper points out linguistic means used to express commands, incentives, instructions, requests and similar ways of addressing the interlocutor. The goal of the analysis is to interpret the ways in which it is possible to express a certain superiority towards the interlocutor. Those ways are ranked from more intense to weaker impact on those present: 1. Commands, 2. Prohibitions, 3. Threats, 4. Curses, oaths, 5. Obligations, 6. Instructions, 7. Encouragements, 8. Permissions, 9. Requests, 10. Wishes and blessings. Ways of expressing the speaker's various aspirations in the realization of an action include not only the use of imperatives, but also constructions with some modal verbs or some words with forms of the present or future. On the basis of the examined material, it can be concluded that in the narratives from the vernaculars of Kosovsko Pomoravlje, the largest number of examples recognize the expression of instructions. This frequency of one of the ten offered semantic groups could be understood if one takes into account the type of conversation conducted with the informant during the collection of dialectal material. These conversations often include folk customs and beliefs, as well as descriptions of certain actions and behaviors that are established in a community or in a nation. In these situations, the informant usually describes

by passing on his knowledge in the form of instructions on how something should be done, and perceives his interlocutor, in this case the researcher, as a person who needs to be taught how best to repeat the same action. So, in this case too, the speaker/informant has a certain power over the interlocutor, because he knows better and thus encourages repetition of the action. These instructions are most often given in the form of the present or future the first in the 2nd person singular.

tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs